

Mozaik a főváros múltjából

1930. november 7.

A két világháború közötti Magyarország történetében a magyar munkásosztály legjobbjai többször tettek kísérletet — az illegális évenkénti megemlékezések mellett — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom megünneplésére a nyílt utcán. Ezek az ünnepségek, tüntetések a Horthy-rendszer elleni politikai akciók formájában zajlottak le. Az egyik ilyen jelentős demonstráció — az 1930. szeptember elsejei tüntetést követő — november 7-i megmozdulás volt, amikor a klerikális Központi Sajtóvállalat Honvéd utcai épülete előtt szervezett tüntetést a Kommunisták Magyarországi Pártja.

A Budapest Főváros Levéltárában levő bírósági iratok rendezése közben kerültek elő az esemény-nyel kapcsolatos értékes dokumentum-töredékek. Ezekben a tanúvallomási jegyzőkönyvekben a horthysta államrendőrség detektívfelügyelői és detektívjei, a hírhedt Hain Péter, Wayand Tibor és társaik számolnak be a nem kevésbé hírhedt rendőrtanácsosnak, Sombor-Schweinitzer Józsefnek az akció résztvevőiről és az események lefolyásáról. A tanúvallomások és a fennmaradt egyéb bírósági iratok alapján az eseményeket a következőkben rekonstruálhatjuk.

A Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék vizsgálóbírója, B. II. 12622/1930/1. sz. alatt hozott végzésében „Magánosok elleni erőszak büntette, állami és társadalmi rend felforgatására irányuló vétség, hatósági közeg elleni erőszak vétsége miatt gyanúsított Sári Lajos és társai ellen” az alábbiakkal indokolta az előzetes letartóztatások elrendelését „... tényként állapítható meg, hogy a kommunizmus 13-ik évfordulójának alkalmával eddig még meg nem állapítható személyek fiatalemberekből álló nagyobb tömeget toboroztak össze, hogy ez alkalommal a kommunista eszmék mellett tüntessenek és az így megszervezett, ... egyének 4—5 csoportokba (!) verődve

a Honvéd u. 10. alatti Pallas Nyomda Rt. épülete elé mentek, ott „Éljen a proletárdiktatúra, Éljen a III. Internacionálé” szavakkal izgattak, majd pedig a Pallas Nyomda utcára nyíló ablakait kövekkel (mintegy tíz ablakot) bevették.”

Mielőtt az indoklást tovább ismertetnénk, Hain Péter államrendőrségi detektívfelügyelő 1930. november 8-án tett jelentéséből idézünk. Ugyanis őt és csoportját bízták meg a tüntetés megakadályozásával, s a vizsgálóbírói indoklásban foglaltak is az ő jelentését vették alapul. „A KMP-nek a Központi Sajtóvállalat ellen intézendő tüntetése értesülésünk szerint rombolásokkal volt egybekötve — jelentette Hain. A figyelő detektíveket a környező utcákban állítottam fel és mindegyiknek utasítást adtam arra, hogy a tüntetés céljából befutó egyéneket a Gorove utcába beszorítva fogják majd el ... a tüntetők 4—5-ös csoportokban, különböző oldalokról szállingóztak az épület környékére. Amikor már úgy érezték, hogy kellő számban vannak jelen, 8 óra előtt néhány perccel a sajtóvállalat elé kezdtek koncentrálni ... Kiadtam ... az utasítást, hogy az összegyűltkezők összefogadók, rögtön azonban rá már kiabálások hangzottak el. Ilyeneket kiáltottak: »Éljen a proletárdiktatúra!« »Éljen a szovjet!« »le a Horthy bandával!« »le a burzsoáziával!«. Ezzel egy időben üvegcsörömpölést hallottam.”

Kummerländer Béla, a Pallas Nyomda Rt. nyomdai gondnoka az ablakokkal kapcsolatban — ugyan-
csak 1930. XI. 8-án — a következőket mondotta: „Összesen 10 ablaktáblát zúztak be a tüntetők. A tüntetés lefolyása után átvizsgáltuk a szobákat, és ekkor az ott feltalálható köveket összeszedtük. Ma reggel még egy követ találtunk az egyik könyvnyomó-gépen ... A falakat nem piszkolták össze vörös tintával. Úgy látszik rosszul sikerült a dobás, mert a fal előtt, a járdán ömlött ki, illetve tört össze a vörös tintával telt üveg.”

Jékli János detektív hallotta, hogy a tüntetők

„Éljen a kommunizmus!” „Le a Horthy bandával!” „Éljen a Szovjetunió!” jelszavakat kiabálták. Amikor a detektívek üldözni kezdték őket, s látták, hogy nem tudnak menekülni, ... támadásba mentek át. Részint ököllel, részint pedig kezükben levő kisebb terjedelmű kemény tárgyakkal, hihetőleg kövekkel vagy boxerekkel igyekeztek bennünket megütni.”

Török Károly detektív vallomásából kiderült, hogy miért menekültek, illetve miért vállalták a közelharcot a tüntetők. 1930. november 11-én a korábbi vallomása kiegészítéseként előadta, hogy „Kezünkben bot volt ... hadonászva kiabáltunk ... rohantunk a tüntetők felé ...” Ekkor lökte mellbe Sári Lajos asztalossegéd Törököt, s ekkor kezdtek el az ifjú munkások dulakodni Hutschenreiter detektívvél is.

Burschits Konrád államrendőrségi detektív vallomásában utalt arra, hogy a tüntetők az „... éljen az orosz szovjet!” jelszót is kiabálták, s csak nehezen tudták a tüntetés végén a résztvevőket a Kálman utcában összefogni.

Dr. Hivesy Jenő detektívfelügyelő vallomása elárulja, hogy a főkapitányság politikai nyomozó főcsoportjának beszervezett informátora volt: „... bizalmas úton szerzett értesülés szerint a KMP a szovjet fennállásának 13-ik évfordulóján a Központi Sajtóvállalat ablakait szándékoztak tüntetéssel kapcsolatban beverni és a gépeket megrongálni ...”

Hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja által szervezett akciókban kik vettek részt, arra az információt a már említett vizsgálóbírói végzésből tudjuk meg: „Sári Lajos, Cirkák János, Faragó József, Szőke Lajos, Kalász József, Polgár Mihály, Blau Lajos, Igaz István, Birimatz István, Halek Ernő, Pressburger György, Nussbaum Andor, Kiss Bertalan, Berger Zoltán, Zsinkó Vilmos, Jakobovits István, Polgár Anna ...” Közülük Birimatz és Jakobovits külföldi állampolgársága ellenére, Cirkák János már korábban is elkövetett államellenes bűncselekménye miatt, a többiek pedig a november 7-i akció miatt kerültek előzetes letartóztatásba. „A fiatalkorúak közül Neumann Jenő gyanúsított egyik kezdeményezője volt a szervezkedésnek, Schön Rezső fiatalkorú már több ízben állt hatóság előtt tüntetésekből kifolyóan, Nussbaum Ilonával szemben is nagyobb fokú tevékenység bizonyítható rá (!) ...”

Vajamennyiüket a Kálman utcában fogták el, tolonckocsit hoztattak értük, és a főkapitányságra állították elő őket — mondotta vallomása befejezéseként Hain Péter.

A Kommunisták Magyarországi Pártja által szervezett tüntetés résztvevőivel szemben alkalmazott terror mutatja azokat a hihetetlenül nehéz körülményeket, amelyek között az illegálisban levő párt működött.

Zinner Tibor

Telkek kótyavetyéje

A múlt század elején, de még az egyesítéskor is Pest, Buda és Óbuda területén sok közlegelő, téglavető, szabad vízfolyás, mérédek árok stb. húzódtott. E területek nagy részét fejlődése során maga a főváros foglalta el, így az egyesítés után

Kedves Olvasónk!

Felhívjuk szíves figyelmét, hogy lapunk előfizethető külföldön is. A szocialista országokban a helyi postahivataloknál (ott kaphat felvilágosítást az előfizetési díjra vonatkozóan), nem szocialista országokban a KULTÚRA Külföldeskedelmi Vállalatnál (H-1389 Budapest P.O.B. 149). Az előfizetési díj egy évre 17 dollár (postaköltséggel együtt). Az összeg átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a KULTÚRA 024-7 számú számlájára, vagy elküldhető csekken a KULTÚRA címére. A dollárt a hivatalos árfolyamon számítják át más konvertibilis valutára.

Külföldön élő olvasóink helyben is előfizethetnek a BUDAPEST-re, a KULTÚRA Külföldeskedelmi Vállalat alábbi partnereivel:

ANGLIA: The Danubia Book Company, B. I. Iványi 85 Chatsworth Road, London NW2 4DD. — AUSZTRÁLIA: Cosmos Book and Record Shop, 145 Acland St. St. Kilda, Vic. 3182. — GLOBE BOOK CO. 694-696 George St. Sydney, N. S. W. 200. — AUSZTRIA: Rudolf Novák GmbH Köllnerhofgasse 4 A-1011 Wien 1. — BELGIUM: Du, Monde Entier” S. A. Rue du Midi 162. 1000 Bruxelles. — BRAZÍLIA: Livraria D. Landy LTD. Rua 7 de Abril. 01000. São Paulo. — DÁNIA: Hunnia Books and Music, Norrebrogade 182. I. tv. København. — FINNSZÁG: Akateeminen Kirjakauppa Keskuskatu 2. SF-00100 Helsinki. 10. — FRANCIAORSZÁG: Société Balaton, 12.

Rue de la Grande Batelière, Paris IXe. — HOLLANDIA-Club Qualiton, Prinsenstraat 26., Amsterdam. — IZRAEL: Gondos Sándor, Béth Hakranot, Herzl 10. Haifa. — „HADASH” Kölcsonkönyvtár. Nesz Cioná St. 4. Tel-Aviv (Kod No. 63904). — JUGOSZLÁVIA: Forum. Vojvode Mica broj 1. Novi Sad. — KANADA: Délbáb Film and Record Studio. 19. Prince Arthur Street West Montreal 130. Que. — PANNONIA BOOKS, P. O. Box. 1017 Postal Station „B” Toronto. Ont. M5T 2T8. — HUNGARIAN ILLKA and Travel Service. 1234 Grancille Street. Vancouver 2 BC. — EUROPA Agency, 501-38 Avenue S. W. Calgary 6. Alberta. — NORVÉGIA: A/S Narvesens, Litteratur Tieneste P. O. Box 6140 Etterstad, Oslo. — NSZK: Újváry-Griff, 8000 München 81. Titulstr. 2. — W. E. Saabach GmbH. Follerstrasse 2. 5. Köln 1. — MUSICA Hungarica 8. München 40. Agnesstrasse 45. — OLASZORSZÁG: Licosa, Via Lamermora 45, 50121, Firenze. — SVÁJC: Szerday Sándor, Metropolitan Verlag, Teichweg 16. CH-4142 Münchenstein. — SVÉD-ORSZÁG: Almqvist and Wiksell Subscription Agency. 26. Gamla Brokatan, S-101 20 Stockholm. — USA: Magyar Áruház, 11802 Buckeye Road. Cleveland, Ohio 44120. — Center of Hungarian Literature 4418. — 16 Avenue Brooklyn N. Y. 11204. — Hungarian Bookshop, 42. Montrose Street, P. O. Box. 1455. Passaic, N. J. 07055. — Hungarian Books and Gifts Shop, 216 Somerset Street, New Brunswick, N. J. 08901. — Otto's Import Store, 2320, W. Clark Ave-Burbank, Ca. 91506. — Püski-Corvin, 1590-2nd Ave. New York, N. Y. 10028. — VENEZUELA: Luis Tarcas, Calle Iglesia Ed. Villoria Atp. 21-105. C. 24. Caracas

igen tekintélyes telekvagyonnal rendelkezett. E roppant telekvagyonát a városfejlesztést célzó intézmények, iparágak letelepítésére, létesítésére fordította. Ma már kevesen tudnak Budapest e rendelkezései mellett telekvagyonáról.

Kőrösi József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal Európa-hírú igazgatója, a törvényhatósági bizottság tagja felhívta a közgyűlés figyelmét a fővárosi telkek eladásánál, sőt átengedésénél tapasztalható visszasságokra. A fővárosi különféle — főként iparfejlesztési — célokra legtöbbször túlságosan kedvezményes áron adja el Budapest nagy értékű telkeit. Ezek egy részét aztán nem az ígért és kívánt célra hasznosítják, amivel sajnos senki sem törődik.

Az elrendelt felülvizsgálat során a mérnöki hivatal és a számvetőség összeállítását készített az 1876 óta eladott fővárosi telkek további sorsáról. Ebben többek között a következőket állapította meg:

„1. A Brunner-féle nickel- és vasöntő gyár céljaira néhány évvel ezelőtt eladott a város 4461 négyszögöl telket a külső Váci úton, két forintjával. A helyszíni szemle alkalmával kiderült, hogy a kérdéses óriási telken egy kisebb kovácsműhely és kazánház van, mely alig foglal el a mellékhelyiségekkel együtt 500 n. ölet. Az új iparág, melyért a kedvezmény megadatott, sehol sincs.

2. Az első magyar csavargárnak a külső Váci úton 7785 ölet adtak át, két forintjával. A gyár fölépült ugyan, és működik is, de a helyszíni szemlén kiderült, hogy alig harmad részét használja a potom áron odaajándékozott területnek.

3. Thury János és fia harang- és szegkovács gyárának 1278 n.öl telket adtak el 12 forintjával, kedvezményes áron... a telek frontjában nagy, kétemeletes bérház áll, a gyár pedig a telkeknek csak egy részét foglalja el.

4. Schottola Ernőnek, gumigyár céljára, öt forintjával 6773 n. ölnyi telket adtak el, melynek negyed része elég lett volna a kért célra.

5. Hasonló eset ismétlődött a IX. ker. Ferencvárosi rendező pályaudvar melletti 18 000 n. öl területű és a IX. Soroksári úti Magyar fegyver- és löszergyárnál (területe 21 355 n. öl), valamint a IX. Soroksári úton Bauer Ignác, Halmi Lajos és Pick Herman lakkmáz- és kencegyáránál (területe ezer öl), ahol túlságosan nagy telkeket adtak az illetőknek.

6. Hoffmann Sándor gyarmatáru-nagykereskedőnek 15 frt kedvezményes áron négy, összesen 3400 n. öl kiterjedésű telket adtak el, melyet négy utca határol.

7. Négy olyan eset van, melyben a gyári célra, kedvezményes áron átadott telken álló gyár nincs is üzemben. Ezek:

a) Rüttgers Guidó fatelítő-gyára a Csepel rakparton;

b) Mocsáry Ernő olajgyára, kinek 3245 n. ölet 7 frt-jával adtak el;

c) a Litschauer és Götz-féle gyár, melynek 1200 n. ölet 6 forintjával vesztegették el;

d) a Rieger Adolf-féle spódiumgyár, melyet szintén olcsón adtak el, de csakis gyár céljára.

8. Glattfelder Jakab, kocsigyár céljára, 379 n. öl városi telket kapott 28 forint kedvezményes áron, holott az iparág nem olyan, amely külön kedvezményre jogosult volna.

9. Fanda János 890 n. öl telket kapott a Csepel rakparton, 4 frt 20 kr-jával, kizárólag gyári és ipari célokra. Most a város iskola céljára ugyanannak a telkeknek egy részét akarja visszavásárolni, s Fanda 38 frt-ot kér n. ölenként.

10. Huszár Adolfnak 2000 frt-ért adott a város, művészeti célra, 900 n. öl telket (a VI. Bajza és Lendvay utcában, az ún. művésztelepen), melyet azóta, a művész halála után, az örökösök spekulatív módon értékesítettek.

11. A budapesti unitárius egyház számára a Koháry és Alkotmány utcák sarkán 600 négyszögöllet adott ingyen a város, a templom, iskola és püspöki lak céljaira. E helyen az egyház óriási bérházat emelt, amelynek második emeletén megférnek az egyházi intézmények, a többi üzletileg van kihasználva.

Ezenkívül még tíz esetben tartja szükségesnek a bizottság a legszélesebb eljárás megindítását, mely nem állhat másból, mint a be nem épített, fölösleges telkeknek visszavételéből, esetleg az illető tulajdonosok ellen, szerződészegés miatt, a pör megindításából.”

A telekeladó albizottság ez ügyben átiratot küldött a pénzügyi bizottsághoz, amelyben javasolta a jövőbeni telekeladások bizonyos korlátozását, a meghatározott célra eladott telkek külön nyilvántartását.

A pénzügyi bizottság 1895. január 2-i ülésén pártolta e javaslatot, a telekeladások általános korlátozását azonban nem tartotta elfogadhatónak, mert „károsítaná az ipar és kereskedelem érdekeit”. Nyilvántartás azonban vezethető.

Az 1895. január 23-i közgyűlésen a kérdést felvető Kőrösi József rámutatott arra, hogy az utóbbi 15 év alatt a főváros alig adott el szabályos árverés útján telket. Szabadkézből — kedvezményes áron — viszont 538 600 n. öl városi telket juttatott. A régebbi, hatvanas-hetvenes években is fellendült a fővárosi ipara, pedig akkor nem ismerték és gyakorolták a telkek szabad kézből eladását. A telkek ára állandóan, ugrásszerűen emelkedik a fővárosban. Ebből a jelentős áremelkedésből a fővárosnak is valami hasznót kellene húznia. Indítványozta tehát, hogy Budapest ne „örökáron” adja el telkeit, hanem csak 90 évre engedje azokat át, hogy ezáltal az időközben várható telekár-emelkedést kihasználhassa.

Az ezt követő vita folyamán Vázsonyi Vilmos dr., a kapitalizálódó polgárság érdekeinek védője, „rég lejárt jogrendszerünk” nevezte a nem végleges eladást, melyet még annak idején a Biblia írt elő. Steiger Gyula csak annak elfogadását indítványozta, hogy a jövőben a főváros telkeit mindig nyilvános árverés útján adják el. A közgyűlés végül ez utóbbi indítvány szerint határozott.

A Földtani Intézet helye

A Földtani Intézetet Gorove István, akkori földmívelésügyi miniszter 1868-ban alapította az ország talajának, természeti kincseinek felkutatására. Az Intézet nagy értékű gyűjteményei, hely hiányában, a minisztérium különböző részeiben — folyosókon, sőt pincében — zsúfolódtak össze. Semsey Andor 50 ezer forintos, nagylelkű adományához jutva, az Intézet önálló épületbe kívánt költözni. A miniszter támogatásával a fővároshoz fordult, ingyen telkek adományozását kérve. A mérnöki hivatal a Stefánia úton (a víztorony közelében) javasolt egy 2000 n. öles szép területet (feltárási értéke ölenként 25 forint).

Az 1895. november 6-i közgyűlés viszont a budai oldal kijelölését ajánlotta, részint az addig jelentősen visszamaradt Duna-jobb part fejlesztése érdekében, másrészt az ottani telkek olcsóbb ára miatt. A pénzügyi bizottság véleménye alapján a fővárosi tanács a hajdani Klemm-féle téglagyár területén, több ezer öles telkének egyik részét ajánlotta fel (az Országút — ma: Mártírok útja — és Oszlop — ma: Keleti Károly — utca sarkán) azzal a kikötéssel, hogy a fel nem használt részt parkká kell alakítaniuk. Az 1896. március 4-i közgyűlés ezt az előterjesztést el is fogadta.

A földmívelésügyi miniszter azonban nem tartotta alkalmasnak ezt a helyet és ismételtelen a pesti oldalra kért fővárosi telket. Ezt megtudva, a kereskedelemügyi miniszter kérte a Klemm-féle telkek mintegy 7—800 öles részét az Országos Statisztikai Hivatal elhelyezésére. Emelése szerint ez nagyban segítené Buda fejlődését is, hiszen mintegy 80 család költözne át a környékre. A kérelmet a földmívelésügyi miniszter is melegen pártolta.

A főváros 1896. április 15-i közgyűlése hozzájárult a Földtani Intézet számára a pesti Stefánia úton telkek adományozásához, az Országos Statisztikai Hivatal pedig megkapta a budai Klemm-féle telkek egyik részét.